

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN RUMELİ'DEKİ EMLÂK-I HÜMÂYÛNU

Arzu Tozdoğan Terzi

Sultan II. Abdülhamid'in emlak-ı hümayûnu yüzyıla yakın bir süredir merak konusu olmuştur. Bu hususta değişik çevrelerce farklı görüşler ortaya atılmış olmakla birlikte meselenin aslının ortaya çıkartılabilmesi, ancak konuyla alakalı birinci elden kaynak vasfını taşıyan arşiv vesikalarının araştırılmasıyla mümkündür. Burada, belirtilen doğrultuda yapılan araştırmalar neticesindeki tespitlere dayanılarak, Sultan II. Abdülhamid'in Rumeli bölgesinde yer alan emlak-ı hümayûnunun miktarı, edinme ve tasarruf şekli hakkında genel bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı sıralardaki malî ve siyasî tabloya bakıldığında, pek iç açıcı bir manzarayla karşılaşmamaktadır. Zira gerek devletin esas hazinesi olan Maliye Hazinesi'nin, gerekse iç hazine yani Hazine-i Hassa'nın mevcut borçları ve bütçe açıklarıyla oldukça güç durumda olduklarını döneme ait arşiv vesikaları göstermektedir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve sonucunda uğranılan hezimet, devletin tamamen iflâsa sürüklenerek duyûn-i umumiye idaresinin kurulması, müteakiben her geçen gün bağımsızlığını ilan ederek imparatorluktan kopan topraklar ve neticede parçalanmak üzere olan bir Osmanlı İmparatorluğu ise dönemin siyasî cephesidir. İşte Sultan Abdülhamid bu siyasî ve malî ortam içinde, bir taraftan Maliye Hazinesi'ne Tanzimat'la birlikte devr olunmuş emlak-ı hümayûnun tamamının idaresini Hazine-i Hassa Nezareti'ne geri almış, diğer taraftan ise memleket genelindeki pek çok emlak ve araziye de emlak-ı hümayûna dahil etmiştir.¹ Burada II. Abdülhamid zamanındaki emlak-ı hümayûn kavramına açıklık getirmek faydalı olacaktır. Zira bu kavramın içinde bağ, bahçe, tarla, çiftlik, mezraa, kışlak vs. gibi araziler; başta maden olmak üzere her türlü imtiyaz;² dükkan, ev, gazino, kahve vs. gibi akarât yer almaktadır.

¹ Aslında bu durum Tanzimat'tan itibaren Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde tahsisat-ı seniyye dışında Maliye Hazinesi'nden çekilmeye başlanan bir takım emlak-ı hümayûn gelirleri ile, fabrikalar, maden işletme, vapur kumpanyası hasilatları vs. gibi gelir kaynaklarının malî sıkıntı içerisindeki Hazine-i Hassa'ya yavaş yavaş bağlanmasıyla başlayan bir sürecin neticesidir. Nitekim bu teşebbüs II. Abdülhamid döneminde devrin siyasî olaylarının da etkisiyle zirveye ulaşmış ve mütekâmil bir hale gelmiştir. Bu konuda tafsilat için bkz. Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Türk Tarih Kurumu yay., İstanbul 2000, s. 84-90.

² Bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan madenleri çıkartma ve işletme, deniz, göl ve akarsularda vapur işletme, liman, arabayolu inşa ve işletme imtiyazları ve sairidir.

Geniş sınırlara sahip böyle bir emlak-ı hümayûnun idaresi, Hazine-i Hassa Nezareti'nin bünyesinde ve kontrolünde oluşturulan emlak-ı hümayûn teşkilatı tarafından yürütülmüş, gelirleri ise Hazine-i Hassa'nın³ varidatuna karıştırılmayıp, bizzat padişah tarafından tespit edilmiş olan yerlere harcanmıştır. Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışının 12. yılına isabet eden 17 Şaban 1305 (29 Nisan 1888) tarihli elimizde mevcut emlak-ı hümayûn defterinden, emlak-ı hümayûnun miktarı ve çeşitleri hakkında tafsilatlı bilgi alınabilmektedir.⁴ Bu defter emlak alımlarının yoğun bir şekilde gerçekleştiği döneme rastlamasından dolayı, emlak-ı hümayûn hakkında genel bir kanaat verebilmektedir. Emlak vilayetler esas alınarak teşkilatlandırılmıştır.⁵ Bu cümleden olarak adı geçen defterde listeler halinde her bir vilayet içinde bulunan emlak tek tek zikredilmekte, cinsi, varsa adı, dönüm olarak miktarı, padişah adına düzenlenen senedin aslı veya geçici olduğu belirtilmekte,⁶ sened düzenleniş tarihi ve senedin padişaha takdim tarihi de kaydedilmektedir. Yine listelerde emlak-ı hümayûnda oturan halkın eskiden beri mi mukim olduğu, yoksa muhacir olarak mı yerleştirildiği belirtilmektedir. Adı geçen defterin konumuz gereği Rumeli'ye ait olan kısmı incelendiğinde, bu bölgedeki emlak-ı hümayûnun genel olarak dağılımı ve miktarı hususunda şöyle bir netice çıkarılması mümkündür:

Edirne vilayetine bakıldığında, **Gümölcine**'de 86.055 dönüm kışlak, 18 ayrı dalyan ve geçici tapulu arazi-i hümayûn bulunmaktadır. **Çorlu**'da 63.725 dönüm arazi ile 23 adet geçici tapulu köy; **Baba-yı Atik**'te 316.164 dönümlük mezraa ve köy arazisi; **Havsa**'da 38.781 dönümden oluşan 3 köy arazisi; **Vize**'de 137.482 dönümlük köy ve kışlak arazisi; ve **Malkara**'da 162.666 dönümlük arazi yer almaktadır. Yine Malkara'da Saroz körfezinde Bolayır karşısında Büyükada merası (224 dn), zeytin ve meyve ağaçları ile birlikte Ortaadanın yeri (100 dn) ve Küçükada merası (5 dn.) emlak-ı hümayûna dahil edilmiş topraklar arasındadır. **Hayrabolu**'da köy arazisi (80.310 dn); **Kırkkilise**'de kışlak, mera ve köy arazileri (169.010 dn); **İpsala**'da çok sayıda bahçe, tarla, mezraa ve çayır arazisi (241.607 dn.); **İnoz**'da mera arazileri, koruyu hümayûn ve 1 dalyan (47.674 dn.); **Keşan**'da 3 köy merası (23.863 dn.); **Dedeğaç**'da Budime korusu; **Dimetoka**'da bir kısım kışlak, arazi ve koru (34.890 dn.) da Edirne vilayetindeki emlak-ı hümayûn arasındadır.

³ Tanzimat sonrasında kurulup, teşkilatlandırılan devletin iç hazinesi hakkında bkz. Arzu T. Terzi, "Hazine-i Hassa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 17, İstanbul 1998, s. 137-141.

⁴ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. nr. 9078/b.

⁵ Emlak-ı hümayûnun teşkilatına dair ayrıntılı malûmat için bkz. Terzi, *a.g.e.*, s. 102-116.

⁶ Listelerde her bir emlak için düzenlenen sened aslı ise emlakın miktarı belirtilmekte, geçici olduğu takdirde ise gösterilmemektedir.

Ayrıca Edirne vilayetinin muhtelif yerlerinde idarehane, ambar, dükkan, fırın, kömür deposu gibi gayri-menkullerle bazı panayır mahalleri emlak-ı hümayûn kapsamına girmiştir. Sarıca Ali bucağından denize kadar olan göl ve ırmakların balık avlama ve sair vergi gelirleri ise emlak-ı hümayûn teşkilatınca toplanmaktadır.

Selanik vilayetine gelince, **Selanik şehir** merkezinde 357.996 zira 66.990 metre arsa, kahvehane, 18 hane, 5 sabunhane ve gaz deposu ile Selanik körfezi ve beraberindeki dalyanlar emlak-ı hümayûn arasında zikr edilebilir. **Langaza**'da 21 parça oltalığı ile Beşik gölü, Ayavasil gölü balık avı ve oltalıkları, Toyran gölü balık avı ve oltalıkları bulunmaktadır. **Avrethisarı**'nda göl, balık avı ve oltalıkları; **Yenice-i Vardar**'da 1200 dönüm tarla, Sarı Şaban'da 3000 dönüm kışlak ve 2 dalyan; Kavala'da kışlak arazisi (12.515 dn.) mevcuttur. Vodine'de çiftlik, yaylak, orman, kışlak ve baltalıktan oluşan arazinin, düzenlenen senedleri geçici olduğundan dönümleri belli değildir. Ayrıca, Selanik vilayetinde küçük ve büyük deve ahırları da emlak-ı hümayûn içine alınmıştır.

Serfice mutasarrıflığında Katraniçe çiftlik-i hümayûnu ve yaylağı (53.433 dn.) ile Kızın kazası Darigoz nehri balık avı vergileri de emlakta dahildir.

Yanya vilayetinde **Laskovik** sancağı **Bogon** kazasında tarla (42 dn.), **Berat** sancağında 19 çiftlik (27.401 dn.), **Avlonya** kazasında içinde zift ve petrol madenlerinin de yer aldığı **Senice çiftliği** (10.420 dn.) bulunmaktadır.⁷ Buna göre Rumeli'de bulunan emlakın miktarı

Edirne vilayeti	1.402.556
Selanik vilayeti	70.148
Yanya vilayeti	37.863
	+
olmak üzere toplam	1.510.567 dönümdür.

Bu miktar Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk 12 yılına ait emlak-ı hümayûnu ihtiva etmektedir ve defterde Manastır ve İşkodra vilayetleri bulunmamaktadır. Padişahın saltanatı süresince diğer bölgelerde olduğu gibi Rumeli'de de emlakının sınırları genişlemiştir. Nitekim Sultan Abdülhamid'in saltanatından sonra Maliye Hazinesi'ne devrolunan emlak-ı hümayûna göz atıldığında, henüz senedleri toplanamadığından miktarı belirlenemeyen Yanya, İşkodra ve Manastır'daki arazi haricinde, sadece Selanik vilayetinde yukarıdaki

⁷ TY. nr. 9078/b.

tabloda verilen 70.148 dönümlük miktarın 197.149 dönüme ulaştığı tespit edilmektedir.⁸

Yukarıda emlâk-ı hümâyûn kavramı açıklanırken sadece araziden ibaret olmadığı vurgulanmıştı. Nitekim Sultan Abdülhamid'in Rumeli'deki emlâkı içinde, **Yanya vilayeti** dahilinde Senice çiftliğinde zift ve petrol madeni, Taşoz'da çinko ve bakır madenleri, demir madeni ve simli kurşun madeni, altınlı bakır madeni, yine Taşoz'un kuzey doğusunda liman ile Botamyia iskeleleri arasında bulunan beyaz mermer taşı madeni; **Selanik vilayeti** dahilinde, Vardar nahiyesinde Lanya köyü hududunda çeşitli madenlerle, aynı nahiyedeki Boşnak ve İstanoh çiftlikleri dahilinde bulunan madenler; Avrethisarı ve Langaza kazalarında simli kurşun ve antimon madenleri, Avrethisarı kazasında altın madeni, Vodine'de arazi-i seniyye dahilinde krom madeni; **Edirne vilayeti** dahilinde Dedeağaç sancağında asfalt ve petrol madenleri işletme imtiyazları sayılabilir.⁹ Ayrıca Selanik'te mağaza açma, gaz depoları imtiyazları ile, Selanik liman ve rıhtım imtiyazları da emlâk-ı hümâyûn içinde zikredilebilecek önemli maddelerdir.

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında emlâk-ı hümâyûn sadece gelirlerin artırılması maksadıyla alınmayıp, emlâkın oldukça önemli bir kısmı siyasi ve idarî birtakım maksatlarla emlâk-ı hümâyûna dahil edilmiştir. Nitekim bu dönemde sürekli savaşlar isyanlar ve dış baskılar neticesinde parçalanmanın eşğine gelen Osmanlı Devletinde bir mülkün veya önemli bir madenin emlâk-ı hümâyûna ilave edilmesi, yerli ve yabancı birtakım ihtiras sahiplerinin önünü almak için en kestirme çare olarak düşünülmüştür. Aynı zamanda emlâk-ı hümâyûna dahil edilen emlâkın mamur hale getirilerek şenlendirilmesi amaçlanmıştır, ki Sultan Abdülhamid buna iradelerinde de bizzat işaret etmektedir. Diğer taraftan alınan emlâk-ı hümâyûn için padişah adına sened düzenlenmesi de yine aynı sebeplere dayanmış olabilir. Nitekim devletin arazisinin yabancı bir devlet tarafından işgali sırasında bu yer tamamen o devletin hakimiyetine geçmektedir. Ancak aynı arazi padişahın kendi adına tapulu mülkü ise, o takdirde bu yer şahsî mülkiyet sayılır ve herhangi bir işgal sırasında dahi kendi mülkü addedilirdi. Padişahın vefatı halinde ise veraset hukukuna göre emlâk evlatlarına geçmekte, yani yine hükümdar ailesinde kalmaktaydı. Herhangi bir emlâk, emlâk-ı hümâyûna dahil edileceği zaman padişah adına Defter-i Hakani Nezareti tarafından *sened-i hakani* (tapu) düzenlenirdi. Hazine-i Hassa'da gerekli kayıt muameleleri yapıldıktan sonra ise

⁸ Tahâ Bey, *Emlâk-ı Devlet*, Taşbaskısı, Dersaadet 1328, s. 278.

⁹ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. nr. 9078/b.

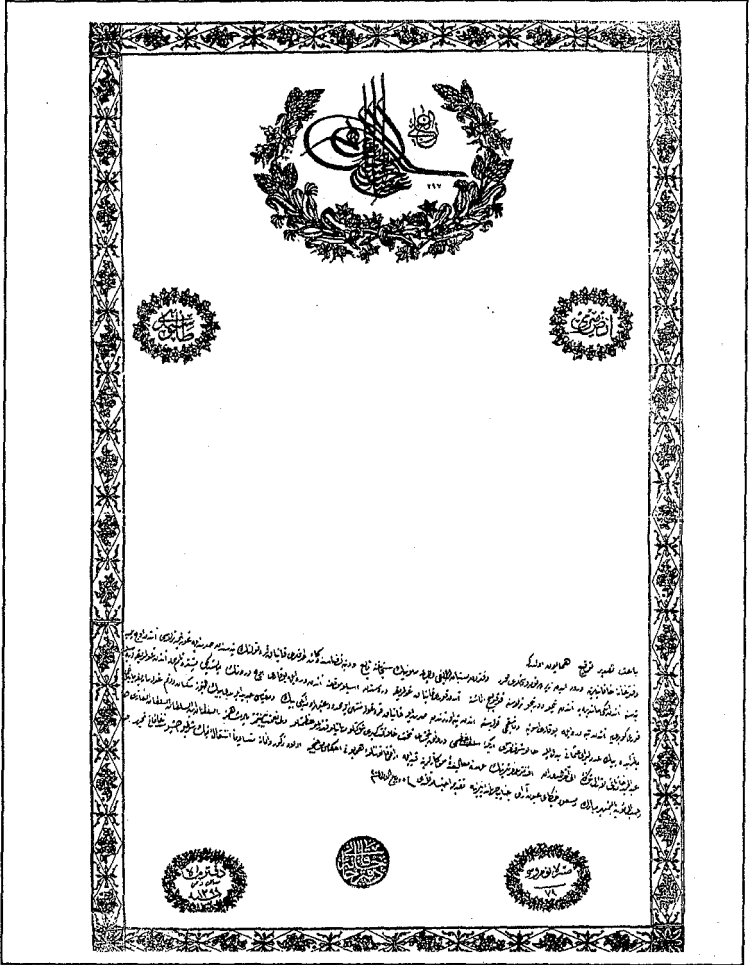
sened, saklanmak üzere Sultan Abdülhamid'e teslim edilirdi. Burada, incelenen bölgeye uygun olması hasebiyle Rumeli'den bir örnek verilebilir: Selânik vilayetinde Vodine kazasında emlak-ı miriyeden yani devlete ait emlaktan olan Golamerika yaylağının satılmak üzere müzayedeye çıkarılacağı, Hazine-i Hassa Nezareti tarafından haber alınmış ve padişahın iradesi ile satın alınmasına karar verilmiştir.¹⁰ Neticede yapılan müzayedeye iştirak edilmiş ve 1.000 Osmanlı lirasına adı geçen 7680 dönümlük yaylak satın alınarak padişah adına sened düzenlenmek suretiyle emlak-ı hümayûna dahil edilmiştir (12 Ocak 1885). Aslı şu anda Dolmabahçe Sarayı Arşivi'nde bulunan bu senedin metni şöyledir:

*Bâ'is-i tasdîr-i hümayûn oldurki,
Defterhâne-i hâkanilerine vürûd eden zir'de numero ve şehri muharrer
defterden müstebân olduğu veçhile Selânik sancağına tâbi' Vodine
Kazâsında kâ'in tarafları Kaynak Karakolunun tepesinden sırt ile
Gorança tarlası andan Üç Pelid Tepesi'ne, andan Eski Mandıra'ya
andan Niço Doranço tarlasına Kokoliç Taşına andan Kuru Kaynak
Golamerika Dere'sinden İspela mevki'ine andan dere ile yukarı üç
derenin birleştiği Peştere nâm mahalle andan Golamerika Deresi'yle
Kuru Köprü'ye andan Tepe Dere ile yukarı İsvinye Damaskacı
kulübesine andan tepe üzerinden sırt ile Kaynak Karakola müntehi ile
mahdûd 'atîk on iki bin ve mikyâs-ı cedîd ile yedi bin altı yüz seksen
dönüm Golamerika Yaylağı, bi'l-müzâyede bin aded lira-yı 'osmânî
bedel ile hâlâ şeref-efzâ-yı erîke-i saltanat-uzmâ ve revnak-bahşâ-yı
taht-ı hilâfet-kübrâ şevketlû mehâbetlû kudretlû 'azametlû velî-ni'met-i
bî-minnetimiz padişâhımız es-sultân ibnü's-sultânî's-sultân el-gâzi
Abdülhamid Hân-ı sâni le-azâle şevket ilâ ahiri'd-devrân efendimiz
hazretlerinin 'uhde-i ma'âli-'udde-i mülûkânelerine kayd ile arâzi
kanûnnâme-i hümayûnu ahkâmî mücibince evlâd-ı zükûr ve inâsa
mütesâviyen intikal etmek şartıyla işbu sened-i hâkanî tahrîr ve hasbe'l-
me'mûriyye bi't-temhîr mübârek ve mes'ûd hâk-pây-i 'uyûn-ârâ-yı
cenâb-ı cihândârîlerine takdîme ictisâr kılındı fi 25 Rebî'ü'l-evvel sene
1302.¹¹*

¹⁰ Tahâ Bey, a.g.e., s. 265.

¹¹ Evrak I, nr. 190.

Şekil 1: Sultan II. Abdülhamid'in Golamerika Yaylağına Ait Tapu Senedi

Görüldüğü üzere, adı geçen yaylağın bizzat Sultan Abdülhamid adına kaydedildiği ve arazi kanunnamesi hükümleri gereğince de eşit olarak padişahın

erkek ve kız çocuklarına intikal edeceği tapu senesinde açıkça ifade edilmektedir.¹²

Özellikle yabancıların ve bir takım ihtiras sahiplerinin ellerine geçmemesi amacıyla çok mühim arazilerin emlâk-ı hümâyûna dahil edilmesi, hükümetin de öncelikle dikkat ettiği bir husustur. Nitekim Yanya vilayetinde Maliye Hazinesi tarafından idare edilen çok sayıda çiftlik bu amaçla emlâk-ı hümâyûna katılmıştır. Taha Bey Maliye Hazinesi'ne bağlı iken Hazine-i Hassa tarafından satın alınan Yanya'daki bu çiftliklerin 220 tane olduğunu ve bir kısmının 10.000, bir kısmının da 15.000 lira mukabilinde alındığını zikretmektedir.¹³ Yapılan araştırma neticesinde aynı tarihte sadece 169'unun satın alındığına dair arşiv belgesi bulunmuş olup, bunların 91'i 20.000 lira peşinat karşılığında emlâk-ı hümâyûna dahil edilmiştir.¹⁴ Berat sancağındaki çiftlikler de aynı amaçla satın alınmıştır.¹⁵

Memleket genelindeki emlâkın büyük bir çoğunluğu, içinde yaşayan ahalî tarafından veya dışarıdan getirilip yerleştirilen muhacirlerce işletilmiş, karşılığında ise Hazine-i Hassa tarafından bu hakkın onlara tanındığına dair ellerine sened verilmiştir. Rumeli tarafına göz atıldığında, özellikle Edirne vilayetinde yukarıda genel olarak miktarı belirtilen emlâk-ı hümâyûnun büyük bir kısmına muhacir yerleştirildiği, bahsi geçen emlâk listelerinden tespit edilmektedir. Hatta muhacirlerin iskânı için yeni köyler dahi oluşturulmuştur. Mesela Dedeağaç'da bulunan Budime Korusu'nda *İhsaniye* ve *Çavuşbaşı* adlarıyla birer köy teşkil edilerek muhacir yerleştirilmiştir. Vize kazasında 8.890 dönümden oluşan Kurudere kışlağında *Selimiye* adıyla kurulan ve Kırkkilise'de 12.000 dönümlük Güran merasında *Ertuğrul* adıyla teşkil edilen köylere de muhacirler iskân edilmiştir.¹⁶ Bu arada Sultan Abdülhamid emlâk-ı hümâyûn dahiline, hem maiyetlerinin temin edilmesi, hem de yerleştirilen yerlerdeki emlâk-ı hümâyûnun veriminin arttırılması amacıyla, özellikle ziraat erbabı ve çift çubuk sahibi muhacirlerin yerleştirilmesine titizlik göstermiştir.¹⁷

Netice itibariyle Sultan II. Abdülhamid adına tapulu emlâk-ı hümâyûn Rumeli'de geniş bir alana yayılmıştır. Özellikle stratejik öneme sahip yerler, siyasî sebeplerle emlâk-ı hümâyûna dahil edilmiştir. Bunlar arasında maden

¹² Bu tapu senedinin orijinali ekte sunulmuştur. Bkz. Şekil I.

¹³ *A.g.e.*, s. 275-276.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Evrak tasnifi, nr. 289/100.

¹⁵ Aynı vesika.

¹⁶ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. nr. 9078/b.

¹⁷ Bu hususta Muhacirin Komisyonu'na kesin emirleri mevcuttur. BOA., *Ayniyat Defteri*, nr. 1074, s. 194.

ıkarma ve işletme, liman inşa ve işletme imtiyazları da bulunmaktadır. Diğer taraftan emlâk-ı hümâyûna ait arazinin bir kısmına, özellikle ziraat ehli muhacirler yerleştirilmiş ve böylece hem muhacirlerin iskâmı sağlanırken hem de topraklar ihya edilip şenlendirilmiştir.